

Vidosa Eszter¹

ÚTMUTATÓ A POSZTHUMANISTA SZEMPONTRENDSZERHEZ

– HORVÁTH Márk, LOVÁSZ Ádám és NEMES Z. Márió. *A poszthumanizmus változatai: Ember, embertelen és ember utáni*. Budapest: Prae Kiadó, 2019, 361 lap –

Nemes Z. Márió, Horváth Márk és Lovász Márk tanulmánykötetén jól látható a hagyományteremtő, diskurzusformáló szándék, a kötet aktuális, komplex és nagy kihívást jelentő elméleti probléma feloldására tett kísérlet. *A poszthumanizmus változatainak* szövegei arra a sürgető feladatra vállalkoznak, hogy bemutassák a fogalomhoz kapcsolható elméleti irányzatokat, a nemzetközi szakirodalomban már kanonikusnak számító szerzők állításait és definícióit, így festve átfogó, pontos képet a hazai kultúratudományos diskurzusban is egyre intenzívebben helyét kereső irányzatról. A vállalás kétségtelenül szükséges: az utóbbi évtizedek során számos figyelemre méltó kötetnek fókuszpontja lett a poszthumanizmus definíciója, illetve annak vizsgálata, hogy milyen módon kapcsolhatjuk össze például az irodalomtudománnyal, hogyan érdemes meghatározni, kereteket szabni neki, illetve filozófiai, kritikai elméletként alkalmazni. A kötet hét fejezetből áll, mindegyik egy termékeny kérdést körüljáró tanulmány, amely mellett nincs külön feltüntetve szerzői név. *A poszthumanizmus változatai* így egyetlen egységes ismertető szöveg benyomását kelti, amely összegyűjti a témakörrel ismerkedni vágyók számára, hogy milyen elméletek és gondolatok kapcsolhatók a címben feltüntetett, napjainkban feletébb népszerűnek mutató hívószóhoz.

A Prae gondozásában megjelent tanulmánykötet szövegeiben is előkerülő, közismert művek, így Donna Haraway *Kiborg kiáltványa* vagy Francis Fukuyama *Poszthumán jövődönk* című kötete mellett sokat hivatkozott műveknek számítnak például Neil Badmington, Cary Wolfe, Rosi Braidotti vagy N. Katherine Hayles kapcsolódó szövegei is, ám ezek különböző irányokba terjeszkedő, nem teljesen egységes fogalomhálózatokkal, technikákkal és kultúratudományos háttérrel viszonyulnak ahhoz, mit jelent a poszthumanizmus. Így tehát fontos a kötet címével is kiemelt gondolat, mely szerint nem beszélhetünk egyetlen poszthumanizmusról vagy egységes fogalomrendszeréről. A szerkesztők ugyanakkor a kötet első oldalain kiválasztanak egy meghatározást, amely támpont lehet az olyan olvasók számára, akik korábban nem találkoztak a terminust pontosan definiáló szövegekkel: „az emberről való beszéd olyan változata, mely a humanizmus értékvilágának destabilizálódása, illetve felbomlása »utáni« állapotban próbálja újradefiniálni azt a megüresedett »helyet«, amelyet a humanizmus embere töltött be”. Továbbá: „a poszthumanizmus minden formája kritizálja az élet és a valóság felfogásának em-

¹ A szerző az Eötvös Loránd Tudományegyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója.

berközpontú (antropocentrikus) módjait” (11). A definíció meglehetősen tág és nyitott, amely mögött tudatos döntés állhat. Ezen a ponton ugyanis ennél konkrétabb poszthumanizmus-meghatározás számos problémát és ellentmondást rejtene magában, hiszen csökkentené a nyitottságot, amelyet a poszthumanisták általában szorgalmazni szoktak. Olvashatunk olyan kanonikusnak tekinthető szövegeket, amelyek alapvető kérdésekben sem értenek egyet, így például abban sem, hogy mit értenek a humanizmus, a humanista vagy az ember, humán fogalmak alatt, illetve abban sem, hogy a poszthumanizmus a humanizmus meghaladása lenne-e. A kötetben elmerülve válhat az olvasó számára a legbiztosabbá, hogy az eltérő irányokba mutató elméletek összehasonlítására azért is lehet szükség, mert nem hagyható reflektálatlanul, hogy valójában (a poszt- előtag látszólagos egyértelműsége ellenére) hol pozicionálják önmagukat a humanizmus tekintetében. Ütköztethetők egymással például Hayles *How We Became Posthuman* című szövegében olvasható meglátásai Wolfe megállapításaival a *What is Posthumanism* című, a tárgyalt kötetben is többször idézett írásából. Előbbi a poszthumánná válást transzformációként értelmezi, annak alanyát pedig afféle utódként, és kontinuitásokat, illetve diszkontinuitásokat keres a „természetes” szubjektum (*self*) és a (kibernetikus) poszthumán között.² A poszthumán és a humán szerinte mindig is olyan oda-vissza játékban öltött testet, amely változik az adott kor kontextusának tükrében. Wolfe, aki az *animal studies* felől közelíti meg a témát, ezzel szemben elutasítja,³ hogy egyszerűen a humanizmus utáni korszakként vagy kultúraként értse a poszthumanizmust, miután úgy véli, hogy így továbbra is a történelmi változások – az ő szavaival élve – „humanista narratívájára” kellene támaszkodni. A kiindulópontként a kötet elejére helyezett poszthumanizmus-magyarázat pontosabb formában azonnal kizárhatja több fogalomváltozatot, és ellentmondásba kerülne azzal a diverzitással, melynek jelentőségét, mint később kiderül, az egész kötet a poszthumanizmus általános téjtjévé teszi. Ilyen formában viszont a kötet első fejezete megmarad egy olyan tág kiinduló definíciónál, amely már felvezetésként is feltűnően keveset közöl az olvasóval – a fogalomban eleve benne rejlő, zavaros ellentmondásokat sem ezzel, sem a naprakészséggel, sem az átgondolt kötetkompozícióval nem lesz képes feloldani. Erre kifejezetten nagy szükség lenne: a poszthumanizmus mára a kulturális események divatos hívószavává vált, érinti és alakítja a kultúratudományt és a kortárs irodalmat.

A poszthumanizmus kérdéskörével diverz interdiszciplináris mezőre lépünk – és ezt a tanulmánykötet is jól tükrözi. Ahogy tehát nincs egyetlen, a fogalomban rejlő, valamennyi lehetőség megragadására képes meghatározás, a kötet azt is hamar egyértelműsíti, hogy annak az alapjait, amit ma nemzetközi poszthumanista szö-

² N. Katherine HAYLES, *How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics* (Chicago–London: University of Chicago Press, 1999), 6.

³ Cary WOLFE, *What is Posthumanism?* (Minneapolis–London: University of Minnesota Press, 2009), xv.

veghagyományként, diskurzusként szokás emlegetni, különböző tudományterületek felől közelítő elméleti szövegek képezik. Amíg bizonyos szerzők a filozófia felől érkeznek, addig mások a bioetikában, a *gender studies*-zal összefüggésben vagy a 20. század technológiai, kibernetikai változásaiban látják a poszthumanizmus definiálásának sürgető mivoltát. A tanulmánykötet mindvégig az említett, meglehetősen kaotikusnak, szerteágazónak és tisztázatlannak érezhető fogalmi mezőn igyekszik rendet tenni, elsősorban azzal, hogy felvázolja és átláthatóbbá teszi a tárgyhoz köthető elméleti irányzatokban rejlő lehetőségeket. A *poszthumanizmus változatai* ennel fogva kétségkívül hiánypótló tanulmánykötet, amelynek naprakészségéről tesz tanúbizonyságot, hogy a nemzetközi poszthumanista diskurzus megkerülhetetlen, mérföldkőnek számító írásait hiánytalanul idézi, így az olvasó a fogalom legelső előfordulásától követheti annak formálódását, és azokat a meghatározásokat, amelyekkel a legtermékenyebben használhatjuk elsősorban az úgynevezett kritikai poszthumanizmust. „A kritikai poszthumanizmus nem tekinti az embert a létezők középpontjának, hanem azt heterogén kapcsolódások, komplex hálózatok, cserék, összeállások és kereszteződések instantizációjaként (*megmutatkozásaként*, az eredeti szövegben instantiation – a szerk.) értelmezi” (22) – idézik a szerzők Rosi Braidotti definícióját. Fontos megjegyezni, hogy a szövegek nem foglalnak állást azzal kapcsolatban, hogy milyen a jó, a követendő vagy a kritikai poszthumanizmus – ehelyett igyekeznek a lehető legtöbb opciót felsorakoztatni egy-egy hangsúlyos fogalom körülményeiben. A kötet a kritikai mellett megkülönbözteti többek között a spekulatív, a kibernetikai vagy például az úgynevezett genetikus poszthumanizmusokat. Ezen kategóriákba a szerzők láthatóan igyekeznek mindent besűríteni, ami a poszthumanizmust kutatási területként igazán izgalmassá és előremutatóvá teheti: a kötet átfogóan és naprakész módon szemlélteti a testelméletek, a filozófiai antropológia, a bioetika, a kibernetika és az esztétika kapcsolódási pontjaiban rejlő lehetőségek diverzitását. A kötet mindemellett kézikönyvhöz hasonlóan veszi sorba a poszthumanizmussal kapcsolatos legfontosabb kifejezéseket: a fejezetekben beke-retezett kiemeléseknek köszönhetően gyorsan megtalálhatjuk a kulcsfogalmakat, ezzel a megoldással átláthatóbb a könyv szerkezete.

A kötet a poszthumanizmus változatainak felsorakoztatásakor tehát hozzákapsolja a fogalomhoz azokat a tudományterületeket, amelyeken korábban már izgalmas elméleti szövegek születtek. A bevezető – fogalomtörténeti, majd pedig a poszthumanizmust az antropológia viszonyrendszerében pozicionáló – fejezet után ezeket szemléltetik a szerzők. A harmadik fejezet az *animal studies*-zal köti össze a kutatási területet, egyik ágazatának (99) titulálva azt: itt előkerül Derrida, a Másik, a nonhumán, majd elérkezünk a gépiesség fogalmához. A negyedik az ízeltlábúak rajzásából kiindulva jut el a haditechnikán, az intelligens háborús gépek rendszerén keresztül a gépi mitológiáig és a „prehumán formában” (185) mindig is létező poszthumán társadalmisáig. Az ötödik fejezet a kibernetika, az információ és az élet összefüggéseit vizsgálja Heidegger technológiateóriáját a középpontba állítva, eljutva a biopunkig, a genetikus poszthumanizmusig és a test „digijátszóterként”

(225) való elképzeléséig, az egyikig és a nulláig, az ember kirívóan transzgresszív test- és „lényeg nélkülségig” (229). A hatodik fejezetben a poszthumanizmus esztétikai aspektusai érvényesülnek, amelyben olyan kulcsfogalmak kapnak helyet, mint a hibriditás, a biohorror, a metamorfózis és a mutáció, végül pedig a hetedik, záró fejezettel elérkezünk addig a teljességgel spekulatív nézőpontra, amely a „saját megszűnésünk és közeledő halálunk elkerülhetetlen tényéből” kiindulva jut el a „halál mint a poszthumán produktivitás” gondolatának kibontásáig. Az átfogó, alapos áttekintés mellett *A poszthumanizmus változatai* egy másik fontos feladatot is elvégez, talán nem (vagy nem teljesen) szándékosan, de rávilágít a poszthumanizmus komplett jelenségének, nyelvének és eszköztárának problematikusságára.

Nemes Z. Márió 2015-ben megjelent, hiánypótló szövege, a *Képalakító elevenség* ugyancsak érinti a poszthumanizmus-változatok témaköreit, és a nem esszencialista antropológia taglalásakor alaposan vizsgálja a humanizmust, tudatosítva a fogalom többféle jelentését. A legalább ennyire releváns Prae-kötet olvasása közben, majd az egész kiadvány kohézióját szemlélve jelentős problémának érezhetjük, hogy a poszthumanizmus definiálása iránti igény ellenére hiányzik a humanizmus definiálása, legalábbis annak alapos magyarázata, hogy az egyes elméleti szövegek-nél mit jelent annak meghaladása, vagy például a humanizmus-utániség. Ez a kötet koncepcióját tekintve nem róható fel a szerzőknek, az viszont talán igen, hogy a poszthumanizmust az alapok szintjén meghatározó hiányosságra miért nem reflektálnak. A tisztázatlan humanizmusfogalom súlyos hiányosságát kiemelve, a poszthumanista irányzatok és mozgalmak – a kötetben is érzékelhető – problémáira Losonc Márk is felhívja a figyelmet a *Mi jöjjön a poszthumanizmus után?*⁴ című szövegében. Érvelése során három premisszából indul ki, amelyek a poszthumanizmust – mint afféle kultúratudományos „turn” ideáját – is dekonstruálják. Esszéjében nem tér ki részletesen a hazai poszthumanista diskurzus alakulására, ám rávilágít annak egyik leglátványosabb részére, a módszertani és elméleti hiányosságokra, (ön)ellentmondásokra. Losonc az elmélet kapcsán kifejti, hogy szerinte a poszthumanisták általában vagy kizáró gesztusokkal, vagy szövetségeseik keresésével kívánják megkonstruálni a saját szempontjaikat. Véleménye szerint tévesen veszik használatba nemcsak a humanizmust, de más, a poszthumanisták által gyakran segítségül hívott kortárs elméleteket is; mindemellett pedig az egész jelenséget „mindenekelőtt a végtelenen elvonttá vált érett, kései kapitalizmus jellegzetes szimptomájaként” látva azt állítja, hogy a kapitalista dinamikák számbavétele teljes mértékben vakfolt a poszthumanista diskurzus számára. Losonc szerint „[...] a poszthumanisták voltaképpen egy kimeréval küzdenek, továbbá jobbra kaotikus és ellentmondásos dolgokat mondanak, amikor az állítólagos humanizmustól való távolságtartásukat fejezik ki. Eszmetörténetileg elhibázottan írják le a humanizmust, amelyhez képest ők maguk »poszt« hivatottak lenni, társadalomanalitikailag

⁴ LOSONCZ Márk, *Mi jöjjön a poszthumanizmus után?* 2020. április 13, hozzáférés: <https://www.prae.hu/article/11522-mi-jojjon-a-poszthumanizmus-utan/>.

pedig elvétik a ténylegesen ható erőket”.⁵ Az idézett szövegben Losoncz kijelenti, hogy a poszthumanizmus-fogalom használati lehetőségeit annak paradox mivolta lehetetleníti el – vagyis éppen az a minőség, amit a kérdéskörrel foglalkozó szerzők gyakorta a kutatási terület egyik fontos, elméleti szempontból is gyümölcsöző tulajdonságának tekintenek. A *poszthumanizmus változataiban*, a három szerző által kiemelt, fontosnak tartott és gyakran hivatkozott elméletek olvasásakor tisztázatlan marad, hogyan viszonyulnak ők vagy a szövegekben idézett szerzők a humanizmusához.

Az erős kritika létjogosultságát mindemellett az is alátámasztja, hogy egyes fejezetekben egyéb okok miatt is önkényesnek érezhetjük a poszthumanizmus fogalmának használatát, és indokolatlannak a „túl az emberen, embertelenen és ember utánin” kulcsmondatot az egyébként gondolatébresztő elméleti felvetések olvasásakor is. A tanulmányok a bevezető, kontextualizáló fejezetek után, a kötet harmadik fejezetétől kezdődően már gyakorlatban is megmutathatnák a poszthumanizmus lehetőségeit, ám ez csak részben történik meg: az elméleti részeket ugyanis a tanulmányok nem kapcsolják gondosan levezetett példákhoz, így azok többször rekednek meg a *namedropping* szintjén, és az egyébként izgalmasnak ígérkező elméleti felvetéseket nem támasztják alá alaposabb műelemzésekkel – ez elsősorban a spekulatív poszthumanizmusok esetében érződik fájó hiányosságként. „Mikor Haraway a széttöredezett, hibrid kiborg identitás kapcsán az iróniáról és a perverz intimitásról ír, már-már eszünkbe juthat a *La Blue de Ciel*nek vagy a *Szem történetének* (helyesen *Le Bleu du Ciel* és *A szem története* – a szerk.) egy-egy obszcén jelenete” (61); illetve: „[a] 21. századra lehetetlenné válik az élet megkülönböztetése a gépi ágensektől, a legegyszerűbb molekuláris szintekre is behatol a technológiai létmód. A mesterséges és természetes, a szerves és a szervetlen közötti határvonal is elmosódni látszik a biotechnológia korszakában. Az élet információvá alakult a 20. század végének bioinformatikai forradalmában.” (190–191). A pontosan kivitelezett argumentáció és bizonyítások hiányában így az nem válik világossá, hogy miért éppen a poszthumanizmusnak, ennek a kiterjedt interdiszciplináris mezőt befedni kívánó, komplex jelentéseket magában hordozó fogalomnak a használatára van szüksége az elméletnek. Arról sem feltétlenül győződhet meg az olvasó, hogy az elméleti összefüggéseket valóban indokolt-e kiemelten egyetlen gyűjtőfogalom égisze alatt vizsgálni – a változatok bemutatásától függetlenül ugyanis továbbra is egyetlen nagy diszkurzív rendszer létrehozásának szorgalmazását feltételezheti az olvasó. Az indokoltság kérdése különösen lényeges, ha a poszthumanizmus-jelenséget nemcsak rugalmas, tág gyűjtőfogalomként, hanem meghatározó, esetleg korszakalkotó irányzatként próbáljuk értelmezni – márpedig napjaink kulturális színtereit olyan mértékben népesítik be a poszthumanista kezdeményezések, hogy joggal felvetődik ez a lehetőség is. Jelen kötetben, a nagy poszthumanista potenciál egészére pillantva, lépten-nyomon úgy érezhetjük, hogy a terminus ilyen, nem ritkán önkényes

⁵ Uo.

használata komolytalanná teszi a képlékenységet, transzparens, formálható jelleget, amelyhez általában eljutunk a poszthumanista szövegek, tanulmányok vagy fikció lényeges végkövetkeztetéseihez érve. Amellett, hogy sokszor tisztázatlan fogalmakkal dolgozik, és az elméletek szövegekkel való bizonyítására kevesebb hangsúlyt fektet, szintén a kötet hiányosságának érezhetjük, hogy a fogalmakat nem használja minden esetben következetesen, illetve adós marad fogalommagyarázatokkal. Szembetűnő például a (fogalmi alapok tekintetében is kulcsfontosságú) metanarratíva (11) kifejezés, amelyet pontosítva közelebb kerülhetnénk ahhoz, hogy milyen humanizmus-definíciókkal számolhatunk. Összegezve tehát szembeötlő a hiányosság, nemcsak a kötet, hanem a poszthumanizmus-jelenség kapcsán is: nem kap az olvasó választ arra, miért van szüksége az elméletnek a magas- és populáris kultúra színterein egyaránt egyre nagyobb gyakorisággal hallható poszthumanitásra és a poszthumanista fordulatra. *A poszthumanizmus változatai* erre a problémafelvetésre sajnos nem reflektál, annak ellenére, hogy többször jut el a következtetésig, mely szerint a poszthumanizmushoz kapcsolt jelenségek korántsem új keletűek, például ha a testi transzgresszivitásról, a hibriditásról vagy épp a halálesztétikáról, kihalásztétikáról vagy apokaliptiszisnarratívákról van szó.

A szövegek naprakészsége és ígéretes nyitottsága ellenére sem érezhetjük elengedhetetlennek az átfogó poszthumanista szempontrendszerhez való ragaszkodást, noha ennek biztosítása nem feltétlenül a kötet célkitűzése. *A poszthumanizmus változatai* inkább egy szüntelenül változó, formálódó elméleti rendszer létrejöttét szorgalmazza, ami a nyitottságnak köszönhetően lehet izgalmas és gondolatébresztő, viszont felvetheti a kérdést: összeköti-e igazán valami a poszthumanizmus ernyőfogalma alá vont elméleteket? Pontosabban: miért van szükség arra, hogy a kötetben egyébként körültekintően feltérképezett elméleti ágakat egyetlen nagy fogalom alá vonjuk? A „21. század alapvető kulturális, társadalmi és tudományos kérdései köré” (7) szerveződő fogalom ideája ugyanis nem feltétlenül tűnhet mindig elégséges válasznak. A kérdés alaposabb megválaszolása a kötet olyan hiányossága, ami egyúttal sokatmondóan rávilágít a poszthumanizmusok nyitott, változékony szempontrendszerének buktatóira is. A kötet szerzői több helyen szemet hunynak a feloldhatatlan problémák és ellentmondások felett, a bevezetők után következő tanulmányokat olvasva ráadásul könnyen arra a meglátásra juthat az olvasó, hogy a problémafelvetések a poszthumanizmus fogalmának beemelése nélkül is éppen olyan izgalmasak volnának.

Az itt felmerült kérdések figyelembevételével egy olyan, a poszthumanizmus tendenciájához kritikusán viszonyuló kötet jöhetett volna létre, amely nemcsak a naprakészséget, de a hozzáállást, kritikai szemléletmódot tekintve is hiányzik a hazai kultúratudományos színtérről. Arra a kérdésre vagy esetleges gyanúra, hogy valóban egy új korszak indikátora-e az, amit ma gyűjtőnéven poszthumanizmusnak nevezünk, az elmélyült, szövegközpontú elemzések hiányában nem *A poszthumanizmus változatai* fog válasszal szolgálni, ugyanakkor biztosan megannyi kérdést generál majd az olvasókban. Úgy gondolom, hiányzik az alapos bizonyítás a tanul-

mányok mellől, pedig – akár elhibázottnak tartjuk a poszthumanizmust, akár termékeny, jól használható ernyőfogalomnak – ilyen tájékozottság birtokában, ilyen keretek között lehetne igazán megmutatni, mi az, vagy van-e igazán olyan szöveg, ami csak poszthumanista szempontrendszer, avagy annak bizonyos elemeit figyelembe véve értelmezhető. Ennek hiányában *A poszthumanizmus változatai* megmarad gondolatébresztő útmutatónak a poszthumanista szempontrendszerek megismeréséhez.